

Antikvarisk medverkan

Kolladan i Ohs bruk

Byggnadsvårdsåtgärder

*Gällaryds socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

Antikvarisk medverkan

Kolladan i Ohs bruk

Byggnadsvårdsåtgärder

*Gällaryds socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

Rapport och foto: Agneta Åsgrim Berlin
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Marita Tidblom

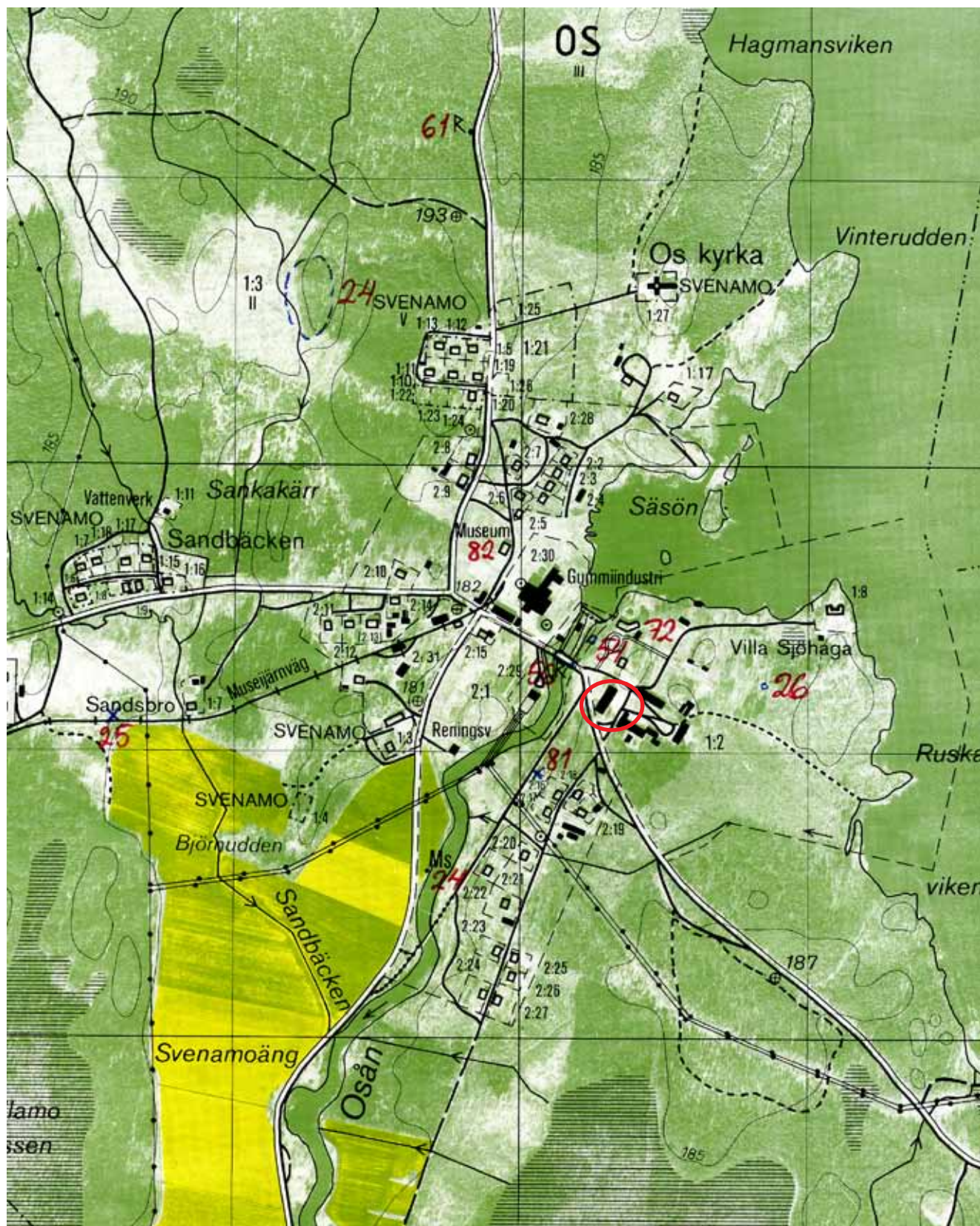
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Omslagsbild: Kolladan från öster efter restaurering, november 2005.
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS20067/02097.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2011

Innehåll

Inledning	5
Syfte	6
Historik	6
Kolladans historia.	7
Kolladan före restaurering	8
Omfattning och vidtagna åtgärder	10
Referenser.	15
Tekniska och administrativa uppgifter	15
Bilaga I. Uppgifter om kolladan i äldre dokument	16
Bilaga II. Vällingklockan vid Ohs bruk.	18

Utdrag ur ekonomiska kartans blad OS 5E8c.

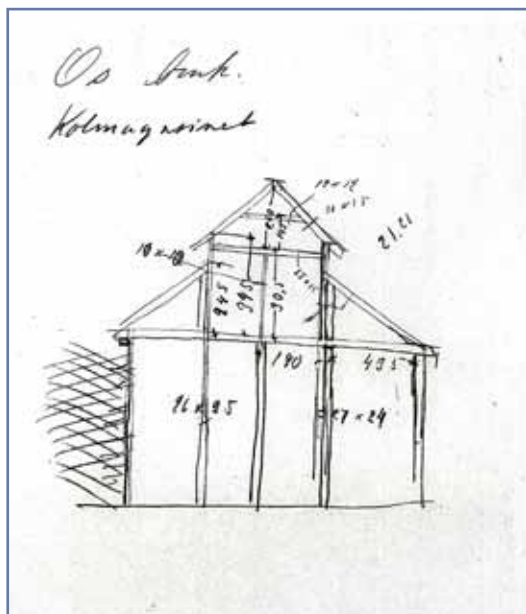
Syfte

På 1990-talet uppmärksammades kolladan i Ohs som ett viktigt kulturminne från järnbruksepoken i Ohs. 1999 vände sig ägaren Karin Berglund och Lars-Erik Gof, verksam i Bruksmuseet i Ohs, i en gemensam skrivelse till länsstyrelsens kulturmiljöenhet med en vädjan om stöd för byggnadens bevarande. Akuta åtgärder på stommen kunde utföras med stöd av länsstyrelsen 1999 och 2002, för att förhindra takets nedrasande.

Syftet med restaureringen har varit ett långsiktigt bevarande av kolladan, som utgör en nyckelbyggnad för miljön vid bruksherrgården och är den enda bevarade av alla de anläggningar som hörde till järnbruksepoken i Ohs. Tillgång till torr träkol av god kvalitet har varit avgörande för en god masugnsdrift, och kollador eller kolhus har därför utgjort viktiga byggnader vid hyttor och järnbruk. Det är en byggnadstyp som dock oftast har gått förlorad, när de småländska masugnarna avvecklades under 1800-talets senare del. Även i ett riksperspektiv är byggnadstypen ovanlig. I Ohs överlevde kolladan tack vare att den fick nya funktioner, först som tröskloge och senare som lagerlokal för den pappersmassfabrik som ersatte järnbruket på orten. Efter massfabrikens avveckling 1978 har ladan använts som samlingslokal vid midsommarfester, julmarknader och andra lokala festtillfällen.

Kolladan är idag en överloppsbyggnad, utan någon praktisk uppgift, men dess kulturhistoriska värde bedöms vara så betydande att en restaurering ansetts motiverad.

Skiss till sektion av kolladan 1929.
Nordiska Museet.

Historik

Järnbruket i Ohs anlades år 1668 av holländaren Christian Hempel. Under 1700-talets senare del hade bruket en nedgångsperiod, och kring sekelskiftet 1800 låg driften nere. År 1819 köpte bergsrådet Johan Lorentz Aschan Ohs och införlivade det i sitt småländska bruksimperium. En ny blomstringstid inleddes. Anläggningarna rustades upp och jordbruksdriften förbättrades. Herrgården byggdes till och fick en ny fasad i nyklassicistisk stil. Ett litet samhälle växte upp kring bruket. Under storhetstiden hörde ett stort antal byggnader till bruksegendomen. Framför herrgården, vid kanten av vattendraget låg masugnen. Till rörelsen hörde också stångjärns-hammare, spikhammare, knipphammare, slaggstamp, samt såg och mjölkvarn, som alla drevs med vattenkraft. Redan på 1870-talet drabbades Ohs av "järnbruksdöden", och masugnen revs. Tackjärnsproduktion vid bruket rapporterades av bergsmästaren sista gången 1871, stångjärnstillverkning pågick till 1884.

Akvarell från 1830-talet över Ohs bruk med masugnen till höger om huvudbyggnaden. Enligt uppgift är bilden tecknad av brukspatron Nils Aschan. Originalen i Jernkontorets arkiv.

En ny industriell epok inleddes 1894 när en massafabrik anlades under familjen Berglunds ledning.

Bruket hade rättigheter att fiska sjömalm ibland annat sjöarna Lyen, Rusken, Rymmen och Lången. Ohs bruk anses ha varit det första av alla svenska järnbruk som lyckades framställa sjömalmstackjärn av en kvalitet som var god nog att ersätta det dyra engelska importjärnet för gjutning av finare maskindelar.

Kolladans historia

För att framställa järn i en masugn fordras mängder av träkol. I början av 1800-talet hämtades kol till Ohs bruk från milor i skogarna inom Fryele, Gällaryd, Hjälmseryds och Nydala socknar. Kolningen var en viktig binäring för traktens torpare och småbrukare. Kolfororna gick främst med hästdragna slädar under vintern och togs in i ladans övre plan via den stenbyggda rampen vid södra gaveln. Från en bana i övre planet tippades kolryssjornas innehåll ned i byggnaden, och fordonet körde vidare ut genom portarna i byggnadens nordöstra hörn.

Ovan: Kolladans med uppfartsramp på södra gaveln samt port för utfart i byggnadens norra del.
Nedan: Fyrpassfönster i norra gavelväggen. Stativet för vällingklockan togs bort vid restaureringen.

Kolladan i sin nuvarande storlek torde vara uppförd vid mitten av 1800-talet. Två nya kollador hade uppförts vid bruket 1822, dels för masugnen, dels för stångjärnshammaren på västra sidan om ån, enligt uppgifter i brandförsäkringsbrev från 1824. År 1853 tecknades ny brandförsäkring på bruksbyggnaderna, varvid kolladan åter uppges vara nybyggd. Måtten för den beskrivna byggnaden är större än 1824. Det är osäkert om en fullständig nybyggnad hade ägt rum eller om ladan från 1824, vilket är mera troligt, har utvidgats och förbättrats. Inga spår har dock påträffats i byggnaden som tyder på en förlängning eller utvidgning av ett ursprungligen mindre hus.

Det är en pampig anläggning, nästan 50 m lång och byggd av stora, tuktade naturstensblock och med en inre bärande stolpkonstruktion. Den östra långväggen är uppförd i souterräng av sten i skalmurs-konstruktion. Även den norra gavelväggen är av natursten med ett fönster format som en fyrklöver i gavelspetsen. I takets förhöjda mittparti finns luckor, som gjorde det möjligt att vädra ut koldamm och släppa in dagsljus i den mörka och sotiga byggnaden.

Efter järnbruksepoken byggdes kolladan om till tröskloge och blev en del av den kringbyggda ladugårdsfyrkanten, med fähus, stall och vagnslider. På kolladans norra gavel monterades en vällingklocka som kallade brukets arbetsfolk till deras dagsverken och måltider. Den fint gjutna malmklockan förvaras idag på Ohs Bruksmuseum.

Kolladan före restaurering

Kolladan i Ohs är belägen på den östra sidan av Ohsåån, och vänder västra långsidan mot den öppna plan som bildats i vägmötet framför bruksherrgården. Byggnaden har yttermåtten ca 48m x 17m. Taket är ett sadeltak med mellanliggande rakt väggparti, som är försett med luckor och haft funktionen av en lanternin. Utseendemässigt liknar taket härigenom ett säteritak. Taket är täckt med tegel av olika ålder och typ; mot väster ett modernare strängpressat tvåkupigt tegel, mot öster handslaget enkupigt tegel på övre fallet och betongpannor på det nedre fallet. Undertaket består av brädor lagda i lock, av varierande ålder och dimensioner.

Byggnadens grundläggning och nedre delen av väggarna är uppförda med murverk av sprängd sten i skalmursteknik, av ca 1,5 m tjocklek. Mot öster är kollhusets nedre del byggd i souterräng, och stenmuren mot den utgrävda slänten har här en höjd av ca 4 m. Yttertakets nedre del når på denna sida ända ned till marknivån. Den västra långväggen är på en sträcka av ca 5 meter vid södra respektive norra hörnen uppförd av sten till full våningshöjd, däremellan bildar stenmuren ett mellan 30 och 90 cm högt fundament för trästommen. Träväggarna består av stolpar med mellanliggande reglar och

Ovan: Tegelladans fasad mot väster före restaureringen.

fasad av rödfärgad locklistpanel. Mot planen i väster finns två portar av bräder och fem fönsterpartier med vardera nio rutor fördelade på tre lufter. I den murade väggen mot väster finns en nisch med järnlucka, som enligt uppgift har varit avsedd som dynamitkällare. Mot öster finns i byggnadens norra del en brädport i dåligt skick.

Byggnadens bärande träkonstruktion och skadebilden inför arbetenas inledning beskrivs utförligt i åtgärdsprogrammet från Svensk Byggtradition.

Gavelväggen mot norr är i sin helhet uppförd av sten i skalmur. I gavelspetsen är ett fyrklöverformat fönsterparti med diagonalställda spröjsar av järn. Vid den södra gaveln är en av natursten uppmurad, svängd körbro, som ursprungligen varit inlastningsväg för de hästdragna kolryssjorna. Gavelväggen är här en stolpkonstruktion av trä med panelbeklädnad och stora portar.

Golvet bestod i byggnadens norra del av ett sekundärt trägolv, inlagt som dansbana. I övriga byggnaden är markytan asfalterad. Golvnivån har sannolikt blivit höjd ca 25 cm sedan byggnaden uppfördes, och flera av stolparna står med fundamenten omslutna av asfalt. Byggnadens grundläggande stenkonstruktioner var inför restaureringen i huvudsak i gott skick. Souterrängkonstruktionen har dock medfört att byggnaden är utsatt för mycket markfukt, som bedöms flöda under golvet och i den östra väggen av natursten i skalmur.

Nedan: Dynamitkällare i norra delen av byggnaden samt parti av byggnaden mot öster med kraftigt nedböjt tak. 19 maj 2004.

Ovan: Typiska rötskador i sammanfogning av bjälke, taksparre och syll på östra stenmuren samt på takreglarna.

Nedan: Takyterna mot öster avtäckta, 17 augusti 2004. På övre takfallet låg enkupigt handslaget tegel, på det nedre cementpannor.

Skadorna på byggnadens träkonstruktioner visade sig under arbetets gång vara större än vad som kunnat förutses i projekteringsunderlaget Kolladans undertak och stolpkonstruktion hade omfattande rötskador, varav flera äldre skador som blivit tillfälligt förstärkta. Rötskador fanns i stor utsträckning på undertaket och reglarna, på nedre delen av de bärande stolparna, på bjälkändar, remstycken och syllar. Även insektsangrepp hade partiellt försvagat konstruktionen. I byggnadens norra del fanns ett sekundärt avbalkat burliknande utrymme med spjälväggar, troligen avsett som höns hus eller duvslag.

Omfattning och vidtagna åtgärder

Arbetena har sammanfattningsvis inneburit:

Bortschaktning av jordmassor och skräp som förvarats inne i byggnaden, samt rivning av rötskadat dansbanegolv, varigenom den äldre golvnivån med rester av kolstybb, dvs söndersmulad kol, har frilagts på en yta närmast muren i byggnadens norra del. Frilagd golvyta har grusats med naturgrus. I övriga byggnaden har sekundärt asfalterad golvyta behållits.

Dränering utmed byggnadens östra långsida medelst utgrävt dike med fall från norr mot söder, murkrönet har försett med markduk som avleder takvattnet.

Rivning av sekundär inbyggnad för "duvslag" på övre planet i byggnadens norra del.

Utbyte av ett stort antal rötskadade stolpar och stolpfötter i ladans bärande konstruktion. Justering och upplyftning av de naturstensplintar, som utgör fundament för stolparna. Beslagen på stolpändarna i form av dubbar och fotringar av järn har delvis återanvänts, delvis nytillverkats.

Utbyte av rötskadade delar av takkonstruktionen; remstycken, tvärbjälkar, bindbjälkar, hanbjälkar och högben.

Utbyte i stor omfattning av rötskadade takreglar och undertakets panel.

Ovan: Restaureringsarbetet har påbörjats på kolladans östra sida, 2 september 2004.

Nedan: Takyterna mot öster efter avslutade arbeten med dränering, stomrestaureering och uppläggning av återanvänt enkupigt tegel, 23 november 2005.

Nedan vänster: Urtagning på bilvande stolpeände för montering av runt järnbeslag, enligt ursprungligt utförande.

Ovan: Pågående arbeten i kolhusets norra del. Nya stolpar har rests och förankrats med dubbar i plintarna av natursten. Körbanan i det övre planet var ursprungligen avsedd för kolfororna.

Nedan: Ny syll och nya bjälkar har lagts upp på stenmuren i östra långsidan. 2 september 2004.

Omläggning av tegeltaket med ny läkt samt återläggning med befintligt tegel, kompletterat med inköpta återbrukspannor av likartad typ, dels strängpressade tvåkupiga, (Almnäs Bruk, Hjo, 2000 tegel) enkupigt maskinslaget (300 kvm från Qvesarums byggnadsvårdsbutik) dels handslaget, enkupigt. (ladugård vid Helmershus, Värnamo). Cementpannorna på östra takfallet har avlägsnats. Nya dubbla vindskivor har monterats.

Utbyte av rötskadade "klover" på körbron genom byggnaden samt nytt golv på denna av spåntat virke. Återställning av räcke till körbron i form av liggande regler med "beslag" på stolparna.

Utbyte av rötskadade partier av ytterpanelen, framför allt väggar och luckor på lanterninen, dvs det lodräta väggpartiet mellan de två takfallen samt på gavelfasaden mot söder.

Komplettering med öppningsbeslag av smide i ett antal av väd-ringsluckorna.

Montering av extra dragband av stålvarer samt justering och spänning av de befintliga dragbanden.

Nybyggnad av brädporten mot öster samt reparation av de övriga tre portarna och dörren i västra fasaden. Befintliga beslag återanvändes. Reparation av dynamitkällarens lucka av järnplåt.

Återställning av skadat murverk samt omfogning av stenmuren i byggnadens norra del.

Täckning av den återställda skalmuren på norra gaveln med tegeltak samt vindskivor.

Nedmontering av stativ för klockstapel vid norra gavelväggen. (Se vidare bilaga II, sid 18). Putslagning av fönsteromfattningen på gavelspetsens fyrpassfönster.

Lagning och komplettering med friskt virke i rötskadat bottenstycke på ett av fönsterpartierna.

Flyttning av elskåp från byggnadens östra fasad.

Sammanfattning

Kolladan vid Ohs bruk representerar en byggnadstyp som sällan har bevarats vid järnbruken. Den är den sista produktionsbyggnad som finns kvar i Ohs från järnbrukets driftstid och därmed ett viktigt kulturhistorisk inslag i herrgårdsmiljön.

Byggnaden hade omfattande rötskador på bärande stomme, takstolar och undertak. Restaureringen har utförts med hävdvunna metoder och material vad avser timmermans- och murningsarbetena. Ursprungligt material har bevarats och återanvänts i största möjliga utsträckning. Stativet för vällingsklockan har tagits bort, då det inte längre fyllde någon uppgift. Det vackra fyrpassfönstret i gavelspetsen framträder därigenom bättre.

Ovan: Nedre takfallet mot öster under arbete; nya tegelläkt har lagt på de delvis bevarade reglarna. Den ursprungliga grova panelen i mellanväggen behölls i största möjliga utsträckning.

Nedan: Timmerlagningar i stommen mot öster, i syllen användes blixtskarv.

Från slutbesiktningen 23 november 2005. På bilden ovan syns från vänster bland annat Lars-Erik Gof från Ohs Bruksmuseum, byggmästare Eric Fransson, Värnamo, Per Zackrisson, Svensk Byggtradition, Karin Berglund, fastighetsägare samt länsantikvarie Tomas Areslätt.

Nedan: Kolladans norra gavel med omfogat murverk och nya vindskivor. Stativet för vällingklockan har tagits bort.

Referenser

Tryckta källor

Rydén, J. 2000. Från järnbruk till fabriker. Järnframställningen och det industriella genombrottet i Småland. Stockholm.

Otryckta källor

Zachrisson, P. 2003. Projektering av kol-ladan vid OHS BRUK. Underlag för kommande restaurering. Aneby.

Uppgifter av och handlingar förvarade hos fastighetsägaren Karin Berglund Ohs bruk.

Arkiv

Jönköpings läns museum. Topografiska arkivet.

Nordiska Museets arkiv, Stockholm

Ohs Bruks arkiv. Ohs bruksmuseum.

Tekniska Museets arkiv. Stockholm

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd:434-3367-04
 Jönköpings läns museums dnr:115/04
 Beställare:Länsstyrelsen i Jönköpings län
 Fastighetsägare:Karin Berglund, Ohs bruk,
331 98 Värnamo
 Byggherre:se fastighetsägare
 Projektledare:Tomas Areslätt, Länsstyrelsen.
 Entreprenör:Franssons Bygg AB, Värnamo
 Antikvarisk kontrollant:Agneta Åsgrim Berlin
 Rapportansvarig:Agneta Åsgrim Berlin
 Foto:Agneta Åsgrim Berlin
 Slutbesiktning:23/11 2005
 Län:Jönköpings län
 Kommun:Värnamo kommun
 Socken:Gällaryds socken
 Fastighetsbeteckning:Ohs 1:2
 Belägenhet:Ekonomiska kartans blad OS
 5E8c

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Bilaga I

Uppgifter om masugnen och kolladan i äldre dokument i bruksarkivet, Ohs Bruksmuseum

Brandförsäkringsvärdering för Allmänna Brandförsäkringsverket 1810. (Avskrift i Jönköpings läns museum)

Ägare Änkefriherinnan Jeanette Platen, f. Koskull. Försäkringen omfattar bl a: *En masugn uppsatt 1803, 16 alnar i fyrkant, 13 alnar hög, ligger vid östra sidan och intill Ruskån, 24 alnar nedanför kvarnen och 80 alnar från mangårdsbyggnaden. Masugnen är i gott stånd.*

En kollada 64x21x6 alnar, uppsatt på ekestolpar med väggband och ståndvirke av samma träslag, täckt med bräder, ligger 50 alnar S O. om masugnen.

Dammbyggnaden ovan ån är anlagd 1801, byggd av stenkistor, 116 alnar lång, 6½alnar bred, 5½alnar hög.

Jordebok och beskrifning öfver Ohs Bruk med tillhörande Inrättningar och Landtegendom, beläget i Jönköpings län, Västra och Östbo Härad, Nydahla och Gällaryd socknar.

(Original i Ohs Bruksarkiv)

1819 övertogs Ohs bruk av bergsrådet och ägaren till Lessebo Bruk Johan Lorenz Aschan, och en upprustning av verksamheten tog sin början. 1822 upprättades en *Jordebok och Beskrifning av Ohs Bruk med Tillhörande Inrättningar och Landtegendom*. Dokumentet beskriver byggnader och anläggningar som hörde till järnbruket och gårdsbruket och uppger att *År 1822 nybyggdes Kohlladan*. Uppgiften kan dock avse en kollada för stångjärnshammarens behov. Järnbrukets övriga anläggningar bestod vid samma tidpunkt av själva masugnen, en slaggstamp, en stångjärnshammare, en spikhammare, en knipphammare samt såg och kvarn.

Masugnen beskrivs: *En masugn, privilegierad så för tackjern som för Gjuteritillverkning med rättighet till malmtägt i sjöarna Lyen, Rusken, Rymmen, Lången, Hulta- och Hylte sjöar, jemte myrmalm från Slätthög Prästegård, Bästerna by i Slätthög Sn och Witteryd i Moheda socken... Utanmurarne äro i godt stånd, men pipmuren är inte pålitlig. Kranstaket behöver göras nytt. Baljorne äro goda. Rännan till en del ny, det andra odugligt. Hjul och stock braf. Rättighet att tillverka gjuteri erhöles 1820. Rådstugan nybyggdes och utvidgades 1821.*

Om tillgången till träkol uppges att kohlbehovet erhålles från Gällaryd, Nydahla, Fryele, Hjälmseryd, Värnamo m fl. socknar;

Skogarne äro så tillräcklige, att de med någorlunda hushållning bör i längden ega bestånd; Utan vintrar är nästan omöjligt få fram kohl, ty Bruket är omgifvit af Sjöar och Kärr.

Brandförsäkringsbrev nr 131 88, maj 1824

Den första mer detaljerade beskrivningen av kolladan och vissa övriga brukshus är från 1824 då anläggningen försäkrades i Allmänna Brandförsäkringsverket. Vid detta tillfälle försäkrades två kollador, Byggnad Nr 2 kollada för masugnen samt Byggnad Nr 3 kollada för stångjärnshammaren, båda uppges uppförda år 1822, i stället för tidigare förfallna byggnader med samma funktion.

Nr 2, kolladan för masugnen, uppges vara uppförd av *furustolpar med påslagne Bräder, under Tegeltak med en afsättning på halfva takets höjd der bron ligger, 60 alnar lång, 28 alnar bred, 6½ alnar hög till takfoten...*

Om båda byggnadernas konstruktion görs i försäkringsbrevet en gemensam slutkommentar: *Båda dessa lador äro uppförde utom fotsyllar i hvars ställe, stolparne medelst jerndubbar och omslagne Ringar ställts på stenar; dessa dubbar, Ringar och stenar äro ej uptagne i värderingen.*

Koncept till Brandförsäkringsbeskrivning, fragmentariskt dokument (troligen år 1870).

Byggnad Nr 9 (nr 2 i brevet 13 188)

Kollada för masugnen, i godt stånd, med egna väggar, uppförd år 1853. Öfver 200 fot från masugnen och 123 fot från flygelbyggnaden nr 4 å kartan. Mellan kolladan och sist nämnde byggnad är växande löfträd. Kolladan ligger 250 fot från den genom bruket löpande ström...

Kolladan är 164 fot lång, 58 fot bred och 13½ fot hög å ?(svårttytt ord) Östra väggen, båda gaflarne och 40 fot af västra väggen äro af murad gråsten, 4 fot tjocka,

124 fot af västra sidan af resvirke; under tegeltak på läkt, med en afsättning på halfva takets höjd där bron ligger. Uppkörsbroarne utanför ladan är af murad gråsten

Stenmurarne värderas till 800

Öfriga delar af stommen 300

Bron genom huset 100

Taket 800

2 st portar med beslag 5

(Värdering i riksdaler Riksmünt)

Beskrivning till Brandförsäkringsbrev Nr 24 312, 1870.

Nr 9 Kollada för masugnen, sådan den förut var beskrifven och värderad under Nr 2 den 19 Maj 1824 och antagen under Nr 13 188, med egne väggar på alla sidor, i godt stånd, uppförd 1853, 250 fot från den

genom bruket löpande ström, 186 fot väster om ladugårdsbrunn med ständig vattentillgång, öfver 200 fot från masugnen och 123 fot från kontorsbyggnaden No 4 å kartan, med växande löfträd emellan, 164 fot lång, 58 fot bred, 13½ fot hög å ?(svårtytt ord) väggarna, under tegeltak på läkt, med en afsättning på halfva takets höjd, der körbron ligger. Östra, södra och norra samt 40 fot av vestra sidan, äfvensom gaffarne äro af sprängd gråsten 4 fot tjocka murar, 124 fot af vestra sidan är af resvirke; uppkörsbroarna utanför ladan äro af sprängd gråsten.

Förutom den ovan beskrivna kolladan fanns vid detta försäkrings-tillfälle ytterligare en dito, för kolbehovet till stångjärns- och knippsmedjan, belägen vid västra sidan av ån, och med nr 35 på brandförsäkringskartan.

Ohs Bruksarkiv, Kapitalbok upplagd 1875, sid 1539-1540

Under rubriken *Masugnskolladans ombyggnad* finns i räkenskaperna finns upptaget ett flertal poster, exempelvis Arbetslön för 4 fönsterlufter, Sandwall i Jönköping för 500 st klippspik, kimrök och vitriol, linolja, zinkvitt, krita och rågmjöl (för färgberedning) borrar och kilning av sten, dagsverken mm. I samma bok noteras kostnader för masugnens nedrivning.

Brandsyneinstrument öfver försäkrade egendomen Ohs, belägen uti Gällaryd socken, Vestra härad och Jönköpings län med postadress Lammhult och tillhörig fru Julia Aschan, upprättad 5 juni 1888. (Original i Bruksarkivet i Ohs)

Dokumentet beskriver samliga brukets byggnader, inklusive den år 1888 fortfarande kvarstående masugnen:

Byggnad nr 9 (brandbrev 24312) Kollada af gråsten till största del och resten af resvirke med tegel, 164 fot lång, 58 fot bred och 13,5 fot hög. Denna byggnad är oförändrad till läge och värde, väl underhållen och i godt stånd och liggande utom eldfarligt grannskap.

Byggnad nr 14. (brandbrev 7787) Masugn av gråsten, 32 fot lång, 32 fot bred och 26 fot hög med deröfver varande krans av stolpvirke och tegel, täckt med spån. Hyttan omkring masugnen med hjulhus af stolpar och timmer, täckt med tegel, 60 fot lång på södra, 46 fot på östra, 18 fot på norra och 16 fot på vestra sidan. Denna byggnad begagnas ej längre såsom masugn, ehuru uti fullt brukbart stånd, endast hyttan nyttjas till diverse förrådsrum, är oförändrad till läge och värde, försvarligt underhållen, och liggande inom eldfarligt grannskap af vattenvarnen och smedjan med ån emellan dessa.

Värderingsinstrument 1895

Egendomen tillhörig herr ingenjören Sfrd Berglund. Av detta brev framgår att ett **mejeri** med ångpanna blivit uppfört på platsen för den tidigare masugnen.

Kartebeskrivning, inlämnad till Allmänna brandförsäkringsverket 13 dec **år 1900**. Original i bruksarkivet, Ohs.

Byggnad nr 6. Materialbyggnad (förut kollada) uppförd i 1 våning och loft på granit på 3 sidor och på vestra sidan till största delen af resvirke och bräder på 1 meter hög sockel af kilad granit samt till mindre del vid hvarje gavel af kilad granit. Gafvelspetsarne, på den norra af granit, på den södra af bräder. Såsom belägen mot backhöjd är byggnadens östra långsidan stenmur uppförd mot nedschaktning i backhöjden... slamfärgad... Tak av tegel på läkt. Brutet tak.

Värderingsinstrument upprättat 2 juli **1907** ... å egendomen Ohs bruk i Jönköpings län... Original i bruksarkivet, Ohs.
Nr 1 (tid nr 6 i brandbrev 34 209)

Loga uppförd av sten i murbruk till en höjd av 1,85 meter. Denna mur utgör östra långsidan, begge gaflarna samt 4,5 meter å hvardera änden af vestra långsidan. Det öfriga af vestra långsidan af trä med rödmålad brädbeklädnad. Å förut nämnde stenmur är uppförd en öfverbyggnad av trä med rödfärgad brädklädsel till 2,45 m höjd. Taket försedt med lanternin är täckt med tegel å brädbotten. Byggnaden innehåller två trösklogar samt 3ne sädeslador med rännan över hela byggnaden.

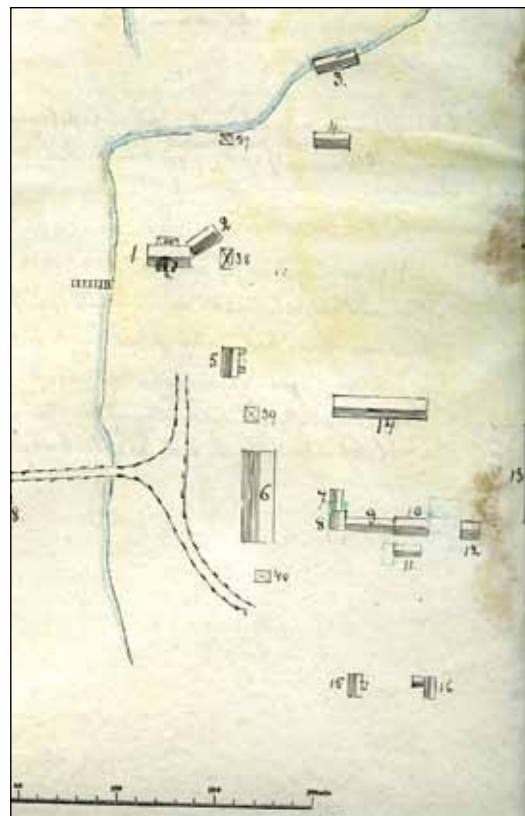
1920 Brandförsäkring nr 53901.

Innehåller fin karta med förteckning över alla byggnader inom 60 m från de värderade husen.

Nr 6 Logbyggnad på stengrund och dito tomtning, innehåller två trösklogar, 3 sädeslador och över det hela loft med golv, i logarna af plank och å loftet af bräder. Är inredd med 5 st fönster, store, 5 takfönster, 1 järnbågsdito, 4 par portar, 1 dörr och 14 luckor å gångjärn. Utbyggd ringklocka.

Byggnaden uppges vara byggd 1904, vilket troligen avser året för ombyggnad till loge och säderlada.

Detalj av brandförsäkringskarta över Ohs bruk år 1920. Byggnaden nr 6 är det tidigare kolhuset, som 1920 användes som loge.

Bilaga II

Vällingklockan vid Ohs Bruk

En vällingklocka har under så gott som hela 1900-talet varit upphängd i en stapel vid norra gavelväggen av kolladan i Ohs bruk. Klockan är ett förnämligt arbete, gjuten i mässing. Inskriptionen daterar klockan till 1700-talets andra hälft. Sedan ett tiotal år är klockan deponerad i Bruksmuseet i Ohs. I samband med restaureringen av kolladan har frågan om klockstapeln och vällingklockans eventuella återplacering diskuterats.

Klockans ursprungliga placering i bruks- och herrgårdsanläggningen har inte kunnat fastställas. Första tillfället då den omnämns explicit i en brandförsäkringsbeskrivning är 1904. Vi denna tidpunkt hade kolladan blivit ombyggd till loge och inrymde två trösklogar samt tre sädeslador med rännan över hela byggnaden. I en specifikation över inredningens värde nämns klockan som en ringklocka med stapel.

Klockan finns beskriven i samband med Nordiska museets dokumentation av Ohs bruk och herrgård från 1929. Av uppmätningen framgår att klockan även vid denna tidpunkt hängde i en stapel vid gavelväggen.

De kvarstående ekonomibyggnaderna vid Ohs härstammar från brukspatronen Aschans ägarperiod, kring 1800-talets mitt. Då skapades en pampig kringbyggd ekonomigård med stall, logar, svinhus, vagnbodar mm. När masugnsdriften upphörde 1871 har kolladan fått en ny funktion i gårdsmiljön och kommit att funktionellt infogas i denna byggnadsgrupp. Kolladans centrala läge i förhållande till corps-de-logiet och brukskontoret gjorde den till en lämplig plats för vällingklockan.

Nackdelen med klockstapelns placering vid norra gavelväggen var att den byggde för det arkitektoniskt medvetet utformade äldre föns-terpartiet i gavelspetsen, vilket skulle tala mot en rekonstruktion. Med ett synsätt som betonar de olika tilläggens betydelse i en byggnad blir stapeln och vällingklockan en intressant årsring som berättar om bruksdriftens förändringar och om den sociala strukturen i denna herrgårdsmiljö.

Av säkerhetsskäl bedömdes det dock olämpligt att åter hänga upp den värdefulla 1700-talsklockan utomhus. En stapel utan klocka var inte heller meningsfullt. En lösning som diskuterades var att återanvända en mindre, anonym vällingklocka som förvaras på trappan till bruksherrgården. Detta kom dock inte att genomföras.

Vällingklockan från Ohs bruk är idag utställd på Ohs Bruksmuseum. Inskriptionen på klockan lyder:

Gloria soli deus

När som tags på klockesträngen

Måste pigan och drängen

Strax vid handen vara då

Och, när maten på bordet bärgas

Samt till bön det ringas,

Måste alla passa på.

Lars Johan Silverstolpe

Ulrika Lillienberg

Byggnadsvårdsrapport 2011:49
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM